

*„Minka kis túlzással már vénlány volt,
mikor a modern magyar irodalom
első generációja megszületett”*

MINKA A SEMMIIBŐL

Szöveg: Leimeiszter Barnabás

A cím félrevezető, mert ha nagyon akarnánk, mindenféle szociológiai meg irodalomtörténelmi tényezőkből le tudnánk vezetni azt, mi volt Czóbel Minka, ez az örök újrafelfedezésre ítélt író-nyelvész. Le tudnánk vezetni legalábbis a kilencven százalékát. Hogy született 1855-ben arisztokrata családban a nyírségi Anarcszon. Nem éppen a világ közepén tehát, de nem is a legszélso periferián: bár a Czóbel-ház hanyatlóban már, benne van a nemesi élet vérkeringésében. Külföldi nevelőnk, gondos tanítatás, de előtte Minka magától megtanul írni-olvasni. Ötévesen kezébe veszi Goethét, tizenhárom évesen már kijelenti: jobb verseket ír Byronnál. Európai utak, nyaralások, kis Tirol, kis Itália, kis Anglia, kis miegymás. Más kérdés, hogy közben megy szét a családi vagyon. Margócsy József szerint nagylányként „sikereket ért el a Riviérán”, nem lehetett olyan elveszett teremtés. Tanul a Sorbonne-on is. Végül beüt a krach, Minka beszorul Anarcsra, szegénységi bizonyítványt kér. És véget is érhetne itt a történet érdemi része, de nem ér, mert Minka tehetséges.

„Családom minden ágában mutatkozott időről-időre a szenvedély a művészet s irodalom iránt” – írja egyik levelében: apai dédnagyapja a testőrőr Orczy Lőrinc, Vay lány anyja oldalán rokona Kazinczy Ferencnek, s unokatestvére a Sándorként hírnevet szerző tollforgató, Vay Sarolta. Fivére Mednyánszky László hűgát veszi el, és Minka a festőn keresztül ismerkedik meg Justh Zsigmonddal, aki képletes és szó szerinti értelemben is kinyitja előtte

a világot. Ő segít első verseskötete kiadásában is, és lenne talán nemcsak irodalomújító eszmetársa, de több is, ha nem hal meg harmincegy évesen. Említődnek még férfiak, akik játszottak, játszhattak volna szerepet Minka életében, de semmi bizonyos. Az 1890 utáni években progresszívabb irodalmi körökben nagy tetszéssel fogadják a Czóbel-lírát, Bródy Sándor Minkát nevezi a legnagyobb tehetségnek maguk közül, ám alig néhány év, és megcsappan a figyelem. Verseskötetek, elbeszélésűgyűjtemény, regény, hiába: a költőnk kisodródik az irodalmi in-crowdból, az Adyval jelentkező új költészet pedig tisztos távolságban süvít el mellette.

Van ilyen; csak éppen Minka előtt ott áll még egy fél élet. Szenved Anarcs szűkös horizontjától, de közben a városi élet sincs igazán ínyére. Olykor hónapokra elutazik Párizsba, egyre ritkábban, de fel-felrándul Pestre vagy a hegyekbe, még Jeruzsálembe is elzarándokol. Életének konstansa azonban a kevés kreatív impulzust szolgáltató nyírségi falu lesz, még ha tevékenyebb életet folytat is, mint később híresztelik. Otthonába fogadja Büttner Helént, a sikeres állatfestőnőt – ez a szó a korban egyszerre jelez szakmát és nonkonform szexuális orientációt. Helén, becenevén Bob, férfiruhában jár, férfimódra viselkedik, haláláig együtt él Minkával. Nos, fogjuk rá, ez a kilencven százaléka Czóbel Minkának. Izgalmas, egyes elemeiben talán szokatlan élet, de nem körülményidegen: tisztán látjuk benne, mi mit feltételez. Adódik abból, ami akkor volt, és ami nem, az pont kivételességként világítja

„A következetesen használt motívumokban megpillantjuk őt, megpillantjuk ezt az egész Anarcs-dolgot”

meg maga körül a szabályt. Mindezen túl azonban van még tízszázaléknyi Minka, ami nem adódik semmiből. Ami tökéletesen megmagyarázhatatlan. És ez a tíz százalék az, amiért Czóbel Minka ma is érdekes számunkra.

*

Mit találunk Czóbelnél? Vérszegény lányok szerelmi ábrándjait, elrontott életek tragédiáját, dekadens ernyedtséget, mindent belengő elmúlásérzetet. Hasonló matéria, mint amiből Kosztolányi *Pacsirtát* gyúr majd. (Gondolják magát Czóbelt is valamiféle intellektuálisan ajzottabb Pacsirta-prototípusnak – e vélekedés Weöresnek róható fel, aki Czóbel rondaságát bizonygatva makacs tévképnek ágyazott meg.) Pilinszky írja, hogy a jóvátehetetlen a költészet igazi közege. Czóbel Pilinszky előtt fél évszázaddal ösztönösen érezte ezt. Csoda, hogy ösztönösen mennyi mindent előre megérezett ez az asszony. Csakhogy ösztönből nehezen születik autentikus művészet. Nem mintha Czóbel műkedvelő irodalmár lett volna. Nagyon is lépést tartott kora irodalmának fejleményeivel, szellemi áramlataival. De a mai olvasó mégiscsak úgy érzi, hogy hiányzik belőle az a metsző, modern tudatosság, ami mondjuk Kosztolányinál már megvan. Kosztolányi összes verse: ebben már mi vagyunk. (Ilyen enciklopédikusan benne van minden, ami vagyunk. Ezért éjjeliszekrényre tevősen fontos szerző.) Czóbel műveiben még nem mi vagyunk, éppen hogy nem.

Tudatosságot említettem, de ez szorosan összefonódik a „személyességgel” is. Nem mintha a nagy irodalomnak feltétele volna az olvasó képébe tolt biográfia. Magunkról mindent vagy magunkról semmit: mindkettő érvényes irodalmi stratégia. Az államosítható váteszköltészet példáit elnézve szimpatikusabb tud lenni az utóbbi, de ez lényegtelen. Ha valóban érvényes irodalomról van szó, a „minden” megszűnik egyéni ügynek lenni (Szabó Lőrinc letörte a műkörmét – de ez *rám* tartozik!), és

a „semmin” ékebben szüremlik át egy különleges világtapasztalat, mint bármilyen életrajzi tényen. A személyesség tehát nem életrajz-problematika. Inkább ízléskérdés. A másodlagos, áttételes, formális, generikus gondolatokhoz, érzelmekhez és beszédmódokhoz való viszonyulás kérdése. Hétköznapi életünk – mutat rá Gombrowicz – ilyen másodlagos jellegekből formálódik. Nem a Chopinhangversenytől vagyunk lenyűgözve, hanem attól, hogy ott ülünk a hangversenyteremben, és illik tőle lenyűgöződni. Ehhez képest tud mást mutatni az igazi művészi élmény.

Ezt írtam: Czóbel lépést tartott a korával. És hát az írásai jelentős részében inkább korhangulatokat meg a társadalmi osztálya életfeltételeihez kap-

Büttner Helén
festménye
Czóbel
Minkáról

Mednyánszky László
festménye
Justh Zsigmondról

csolódó érzelmi-gondolati pózokat találunk, mint primér, közvetlenül minket megszólító tartalmat. Vagy: az eszközei már-már meglennének, de az ízlése még nincs meg, hogy ezen elemekből elsődleges tartalmat állítson elő. Ez az ízléselóttiség magyarázza költészete sokhangúságát, sokminőségűségét.

A 19. századi irodalmi hagyomány taktusára járó népiesség (a *Száz szál gyertyát!* című verse bekerült a nótaszatenderdek közé), balladák, fátyolos verlainé-i impressziók, adys felhangok, ritmikus prózának nevezett, erős képiségű szabadverskísérletek. Szerelmi líra, leginkább pipereasztal-fiókba való bizsuk – ezek a legfélejthetőbbek. Keleti ihletésű bölcselkedés, sokszor komjáthysan híg, sokszor nem nyújt többet a szalonschopenhauerizmusnál. De vannak érdekes pillanatai: „Egyenlők vagyunk: engem te *teremtél*, / Én *gondollak*, s így *megteremtelek*.” Olykor Szabó Dsuang Dszi-dolgait juttatja eszünkbe: „Az Isten álma szép, magasztos, tiszta, / De belefoly a nagy harmóniába / Elferdítón, zavartan, visszatetszón / A sok teremtett álmokképek álma.” Földi gyönyörök hívsága satöbbi. Pszichológizáló típusok gyanúja: kényelmes fintorogva visszautasítani a gyönyöröket,

ha esélyünk sincs bennük részesülni! (Ezt rusztikusabbban is meg lehet fogalmazni, de eltekintek tőle.) A rusnya Czóbel Minka tehát valamiféle premodern asszonyincel lenne, ott, az Isten háta mögött, és akkor ezzel a keletezéssel kompenzál. De ez kétségbe vonható nézet: ott volt Justh, akivel talán volt valami, még ha nem is konkrétan *az*, ott volt az állatfeszítő, akivel egyes hangok sejtetnek egyet és mást, bár bizonyíték nincsen.

S. Varga Pál jóval igényesebb, de ugyancsak pszichológizáló magyarázatot vezet elő: az ideológiai-gatársadalmilag gátolt Czóbel megtorpant az új művészet lényegét jelentő egyéni vitalizmus érvényesítése előtt, s a „vágytalan boldogság” eszményébe és egyfajta sterilizált szecesszióba menekült – így nem hozhatta ki magából, ami pedig benne volt, a dekadens túlságot. Számít mindez? Csak annyiban, amennyiben közege a hibának, a modern személyiséget kiteljesítő önellentmondásnak. Versek hosszú sorában értekezik a nemlétről, aminek a fátylát Buddha „kegyelmesen borítja / Örömrre, fájdalomra egyaránt”. Az *Estély* című versben viszont, ahol értelmiségiek fokozottan korfestő eszmecseréjét mutatja be, váratlanul mást, meghökkenőt mond: „»Nirvana!« – hangzik még fülemben / Majd: – »Hisz piros a nagy világ!« – / S áldom, a bűvös, fanyar-édes / Remélve küzdő – Sansarát.” (A szóban forgó estély egyébként – mint időskori visszaemlékezéséből kiderül – a Bajza utcai Jókai-házban tartatott olyan résztvevőkkel, mint Justh, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc és persze maga a Czóbelt „kis kollegának” nevező nagy mesemondó; a „piros” szöveg Feszty Árpádé.)

Próza? Sok másodlagos beszéd és hangulat. De közben, látszólag sehonnan, olyan izgatóan anakronisztikus (mert túl *korai!*) észrevételek, mint az, ami végigvonul az egész *Pókhálók* kötetten: „Különben az ember mindent tud, csak a gondolat néma, nem tud beszélni, se hozzánk, se másához. [...] A gondolat mindig süket-néma.” Márton László szerint Czóbel prózaíróként „sok mindent nem tud”, „elbeszélői

világa töredezett és szűkös”. Viszont „néhány dolgot nagyon jól tudott, jobban, mint kortársai közül bárki más. Például tudott komponálni és tudott vizionálni, és – legjobb pillanataiban – elbeszélői hatóerőként tudta működtetni a bölcséletet”. Hozzátehetnénk: most, a Kortárs Kiadó új Czöbel-válogatásának (*A pillanat értéke*) tárcáiból derül ki, milyen jól látta a korát, meg azt is, ami a korából kifejlődik. Párizsban elmegy a világkiállítás bontás alatt lévő helyszínére, elnézegeti a szétvert világcsodákat. Mennyi tékozlás – ezért. A piramisokat építő rabszolgák munkájának – írja – legalább volt valami eredménye. De ennek? „[...] gályarabmunkát végez itt ember, állat. Hordja az anyagot, hordja, míg felépül minden, aztán hordja-hordja széjjel, míg eltűnik minden.” Előérzi azt, ami globális látványkultúra, fenntarthatatlan fejlődés, munkában és szórakozásban való elidegenedés lesz.

*

Szóval egyenetlen színvonalú életmű. És nincs az élvonalban. De időről időre kidöccsen a műveiből valami nagyon érvényes. Csak nem képződik nála olyan megbízható ízlésátlag, ami még a középszerű modern költőt is sínen tartja. Czöbel művészetének van egy ilyen hit or miss aspektusa. Abban viszont kirívóan tudatos, hogy költői-írói világát vissza-visszatérő motívumokra alapozza. Jelképrendszere nagyon összeszedett, nagyon mai. És – ha nem is annyira életművének egyes darabjaiban, mint – ezekben a következetesen használt motívumokban megpillantjuk őt, megpillantjuk ezt az egész Anarcs-dolgot, még ha tudjuk is, hogy Czöbel nemcsak Anarcs volt, hanem Pest meg Párizs is, és még Anarcs is úgy, hogy közben Ibsennel levelezett. Tudjuk, hogy Anarcs, az többé-kevésbé egy irodalomtörténeti klisé, de nem az okvetetlen tények, hanem a klisé hordozza a Czöbel-életmű igazságát. Az isten háta mögött, az elszáradtvénlány-perspektívát, a jóvátehetetlenek ezt a verzióját. Ha Czöbel Minka nem lenne, ki kellene találni. Kell egy ilyen nézőpont a magyar irodalomba, nem kvótaalapon, hanem mert több szem többet lát.

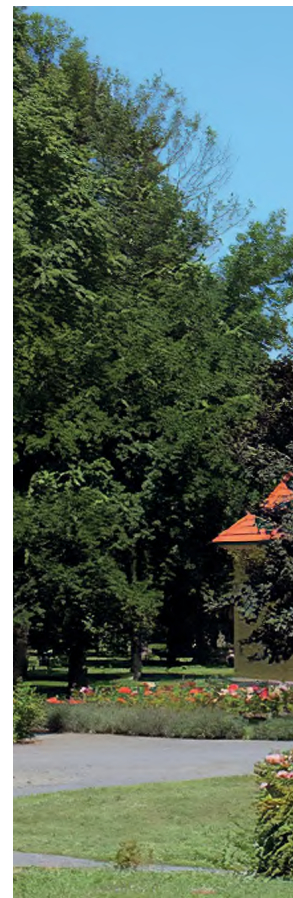
Legfőbb kelléke a pókháló. Az a legteljesebben, legizgalmasabban modern, ahogyan odaaggatja a verseibe, az elbeszéléseibe, hogy megteremtse az Anarcs-depressziót. *Fekete pókok*, ez a címe egyik versének. „[...] szövik a láthatatlan pókhálósálakat, / Melybe befogták a fényt, a mosolyt, / Be az életnek minden örömét”. „Leheletkönnyű, halálnehéz” pókháló. Az egyik Czöbel-csúcsteljesítmény, a *Pókhálók* kötet címadó novellája, amit bámulatosan ügyesen fűz fel a pókhálósálra mint nyelvi

alakzatra (Márton: „nála az elbeszélői közeg maga a nyelv”). Egyáltalán: a szál mint Czöbel-fixáció. „Mért van életemnek annyi rejtett szála?” – kérdi. Kötögetéstoposz, sorsfonaltoposz. Fekete haj, amibe belecsavarodnak a legyek – ír ilyet is, ki más írna ilyet. Másutt: a fonógyárban robotoló lányok estére tündérekastélyban találják magukat, orsójukról aranszál pereg, behálózza az egész világot. Vagy: a kígyó szétzúzott fejéről „aludt vér nyúló szála” siklik a vadrózsabokorra.

Van aztán Czöbelnél erdő, kísérteties-félelmetes vademberes (a gyilkosságban kulmináló *Miter menyasszonya*), sejtelmes-bölcséletes (a figyelemre méltó *Az erdő hangja* versciklus). Van köd, homály meg árnyék. Kontúrok, azok nemigen vannak Czöbelnél. Van egy meghatározó gótikus-romantikus fantasyvilág szellemekkel, boszorkányokkal, királylányokkal, pávákkal, lovagokkal, sárkányokkal. Köznapibb síkon: vannak tükrök. Az egyik meg van hasadva, a másik tükrözi, és aki belép a szobába, az nem érti, hogy akkor most melyiken a hiba. Van bútorenumeráció gyakran. „A butrok előtérbe léptek, / Hogy elmentek az élő lények” – írja. És jóvátehetetlen életű embereket úgy illeszt be az enteriőrbe, mintha ők is butrok lennének. És van – feltűnően sokszor, ezerszer is – ablakon beeső napfény. Tömlöcbe süt be úgy a nap, mint a Czöbel-szereplők életterébe. Az elérhetetlen *kint* magakelletése.

A másik nagy Czöbel-érték a kiszámíthatatlanul működő, akkori magyar viszonylatban többé-kevésbé társtalan képzelete. Falusi rajzok, szerelmes gügyögések, és közben, ugyancsak sehonnan, egy olyan vers, mint a *Vírrasztó*: egy fiatal apáca holttestére rámászik egy lázbeteg majom. „Csókolja hosszan, önfeledten / Míg mind besiklanak / Halott leány kék ajakába / A fehér fényű, hegyes élű / Állatfogak”. Na, ebben van mit elemezni esztétikailag, eszme- meg szexualitástörténetileg. De a *Pókhálók* kötet elbeszéléseiben is nem várt helyekre lyukad ki ez a képzelet. A morbid *Névnapban* a Domonyi Lőrinc nevű semmi-egzisztencia összecsődíti ismerőseit az ünnepre, s a betoppanó vendégek az ebédloasztalon felravatalozva találják az öreget. Mulassatok csak, mondja Lőrinc. A vendégek előbb feszengenek, aztán belejönnek a dorbézolásba, Lőrinc az asztalról biztatja őket. És „a felkelő nap egy nyugodt, szép holttetemre süttött be a törött ablakon”. Czöbel itt engedi a különös túlságot, ami benne lappang – és ez milyen jó.

És milyen jók a csavarintások, amivel – Márton szavaival – „kozmológiai magasságokba” nyitja az írásait. Az *Utóhang* főszereplője egy nyolcvan

Az anarcsi Czöbel-kúria

évet „csendben, tisztességben” leéló, mindennel megelégedett öregasszony. Csakhogy amikor egy fiatal író rokona megírja az életét, hozzáköltve egy lehetetlen szerelem sztoriját, a néni lassan beleszerelmesedik ebbe a nem létezett férfiba, visszaképzelt múltjába a fikciót, elkeseredik: minden másképp lehetett volna. *A hagyatékban* szereplő anya festőművész fia halála után képei sorsáról tanakodik: olyannyira nagy becsben tartja őket, ami egy potenciális vevőben sem lenne meg, így inkább tűzbe veti az egész életművet. *A Vetélytárs*: a milói Vénuszt szemlélő nyeszlett lány és udvarlója képéből (és milyen pompásan szarkasztikus itt!) kiindulva jut művészetfilozófiai kérdésekhez, az emberi nem devolúciójának felvázolásához. A lány zsigerileg megsejdi magában azt a kétezer évvel korábbi gyönyörű nőt, akiről a szobrász Vénuszt mintázta, s aki önnön tökéletes, örök mása iránti féltékenységében megcsönkította a művet. Kicsit didaktikusan van előadva, de „mélyebb”, „okosabb”, mint az akkori magyar próza java. Borges utazott hasonló témákra egyébként.

*

Hogy Czöbel miért volt legjobb esetben is csak számontartva, nem elismerve és folytatva és például a *Nyugat* által előfutárként kezelve, az összetett irodalomtörténeti kérdés. Az első világháború környékén elhallgat, legalábbis elhalkul, utána – az utazásokat leszámítva, mert azokra még a negy-

venes években is kapható – Anarcs van, meg egyre gyengülőbb szálak az irodalmi közélettel, annak is a Pekár Gyula-féle konzervatív részével. Jellemző, hogy a harmincas években arról ír verset, hogy egy lap visszaküldte egy költeményét. „Már öreg vagyok mindent áttanulni, / Autóversenyben sosem nyerhetek, / Concours-ugrás magasságát nem bírnám, / Ski-bajnokságot nem jelenthetek.” Hetvenhat éves ekkor. És a pályája során talán először teszi bele *magát* a versbe, mindenféle pózok és elmásolt esztetikák áttétele nélkül, Czöbel Minkaként. Lazán kapcsolódó gondolat: hogy Minka túléli a modern magyar irodalom első generációját, az egy dolog. De hogyan nevezik a túlélést a fordított irányban? Minka kis túlzással már vénlány volt, mikor *ezek* megszülettek. Groteszk hosszúságú élet. Megkapta még az oroszokat is. A Czöbel-kúria községi tulajdonba került. Amikor 1947-ben meghalt, a halotti bizonyítványba nem került be az anyja neve, mert már senki nem emlékezett rá. Megtért a semmibe? Czöbel Minkára időről időre rácsodálkoznak, ami annyit jelent, hogy mindig elfelejtik. Mint valami kellemetlen feladatot, szelektálja őt a köztudat. Pedig van vele dolgunk. A kilencven százalék, az lehet az irodalomtudományé, a történetírásé. A tíz százalék a semmiből, az velünk közös, az a miénk. ■